

MAI MULT DECÂT O CULEGERE DE STUDII

OVIDIU G. GRAMA

Cei interesați de evoluțiile din peisajul filosofic românesc știu că profesorul Alexandru Surdu a publicat încă din 2007 primul volum¹ din seria celor cinci care urmează să stabilească forma definitivă a sistemului său filosofic. Așa stând lucrurile, ar putea părea inutilă strângerea în volum a unor lucrări mai vechi și de mai mică amploare, provenind din etape depășite ale gândirii sale. Atâta numai că etapele în cauză nu sunt depășite prin crearea sistemului, ci integrate în el – în chip firesc, ar trebui adăugat. Mai mult decât atât, se pare că Alexandru Surdu a lucrat de la bun început în vederea sistemului, dacă ținem cont de faptul că ideea unei dialectici pentadice – idee care stă la baza întregii sale construcții filosofice – apăruse încă din 1966². Prin urmare, cele 64 de studii și articole, câte cuprinde volumul *Cercetări logico-filosofice*, reprezintă pentru cititor tot atâtea căi lăturalnice către miezul concepției autorului, aparte de calea regală – încă neîncheiată – a sistemului, dar în armonie cu ea.

Cele două direcții principale pe care înaintează cercetarea lui Alexandru Surdu sunt cea *sistematică* și cea *istorică*. Dialectician fiind, cele două fac împreună casă bună, căci „filosofia *se identifică* cu propria sa istorie. Hegelian vorbind, filosofia este procesul istoric al propriei sale constituirii, curățat de adaosurile specifice fiecărei epoci. În acest sens, istoria filosofiei nu este pentru filosof o disciplină auxiliară” (p. 480). În ce privește cercetările de logică ale autorului, deosebit de semnificative și cu multe contribuții originale, ele pot fi în parte subsumate direcției sistematice, în parte – celei istorice. De fapt, o clasificare riguroasă a cercetărilor lui Alexandru Surdu este imposibilă – nu se poate vorbi despre unele lucrări de natură strict istorică și despre altele de natură strict sistematică. În studiile istorice se vedește pregnant aparatul conceptual al sistemului, care organizează materialul după o schemă de obicei originală și adeseori neașteptată, în timp ce studiile sistematice sunt copios susținute cu argumente și trimiteri de natură istorică³. Deși printre numeroasele studii de logică cuprinse în volum se află și unele dintre cele

¹ Alexandru Surdu, *Filosofia pentadică I. Problema transcendenței*, București, Editura Academiei Române, 2007.

² Vezi Alexandru Surdu, *Logicul poartă pecetea dialecticului*, interviu acordat lui Aurel Ion Brumar, în „Astra”, XIX, nr. 1, 1984.

³ Prin urmare, mă tem că schematizarea pe care o încerc aici se depărtează într-o oarecare măsură de structura reală a operei lui Alexandru Surdu, care este remarcabil de unitară și pentru care astfel de delimitări nu pot fi decât grosiere; cred totuși că, așa imperfectă cum este, își are utilitatea ei, de ordin expozitiv.

mai însemnate contribuții ale domniei sale, n-am să vorbesc despre ele, restrângându-mă la cele două fețe complementare ale operei sale, așa cum apar ele aici.

1. Am să mă refer mai întâi la *direcția istorică de cercetare*. O caracteristică a manierei dialectice de a privi istoria filosofiei, cel puțin de la Hegel încoace, este aceea că îmbrățișează și caută îndreptățirea tuturor sistemelor filosofice anterioare, cu care se află, prin urmare, în acel raport de contradicție unilaterală pe care ni l-a făcut cunoscut Constantin Noica. În această privință, dialectica pentadică nu face excepție, Alexandru Surdu venind însă cu o perspectivă singulară asupra istoriei filosofiei, explicând caracterul polemic al acesteia într-un mod original. Poți să fii sau nu de acord cu ideea sa, dar nu o poți ignora, fie și numai pentru că pune desfășurarea în timp a filosofiei într-o lumină nouă, în măsură să scoată din umbră elemente ale marelui tablou al gândirii care altfel ar fi putut trece neobservate. Două dintre studiile cuprinse în volum mi se par îndeosebi lămuritoare în acest sens, și anume „Necesitatea și perenitatea sistemelor filosofice” și „*Pars pro toto* în istoria filosofiei”. Originea neconținutelor controversate dintre filosofi s-ar afla în mod precumpănit – și aici găsim acel punct de vedere proaspăt asupra dinamicii filosofiei de care vorbeam – în manifestarea principiului *pars pro toto*. Preluat din bagajul tradițional al retoricii, acest procedeu metonimic este ridicat la rangul de principiu explicativ pentru permanenta vrajbă dinlăuntrul filosofiei. Remarc aici, în treacăt, faptul că această idee este folosită prima dată de către autor numai în legătură cu istoria logicii⁴, pentru a o extinde apoi la întreaga istorie a filosofiei. Folosind metafora construcției, Alexandru Surdu scrie:

„... creatorii sistemelor filosofice își pot permite, mai mult decât constructorii clădirilor obișnuite, să pună în evidență noul, să-l etaleze cu precădere, estompând restul componentelor, mascându-le sau acordându-le roluri secundare. Este vorba de tendința, care se face vădită frecvent în istoria filosofiei, de prezentare a părții ca întreg (*pars pro toto*). Datorită acestei tendințe apar de regulă *controversale* dintre filosofi și dintre școlile filosofice. Aceasta este *particularitatea specifică* a istoriei filosofiei față de istoriile celorlalte discipline teoretice sau ale artelor” (p. 482).

Alături de funcția principiului *pars pro toto*, dar în legătură cu acesta, alte două idei care întemeiază perspectiva lui Alexandru Surdu asupra istoriei filosofiei și care se regăsesc în volum – discutate pe larg în unele locuri, doar amintite în altele – sunt:

– distincția între logicism, formalism și intuiționism, ca orientări prezente nu numai în cadrul restrâns al discuției privitoare la fundamentele matematicii (acolo unde au fost ele remarcate inițial), ci și în cadrul larg al filosofiei în

⁴ Vezi Alexandru Surdu, *Considération sur la problème d'une logique intégrale*, în „Revue roumaine des sciences sociales”, Série de philosophie et logique, tome 10, nr. 2, 1966.

genere⁵ – în ontologie, logică, metodologie, gnoseologie și epistemologie, care sunt, în viziunea autorului, cele cinci discipline fundamentale ale filosofiei⁶;

– distincția sistem disciplinar–sistem categorial, care are de asemenea însemnate valențe explicative⁷; dacă adaug că sistemul filosofiei pentadice al autorului este unul categorial, devine evident că domnia sa consideră că – deși necesar în ordine istorică – tipul disciplinar de sistem filosofic prezintă anumite puncte slabe.

2. *Direcția sistematică de cercetare*, pe care Alexandru Surdu s-a angajat de la bun început, odată cu descoperirea și descrierea mecanismului *pars pro toto*, este vizibilă în toate materialele strânse în volum – și probabil că în toate studiile scrise vreodată de domnia sa. Oricare ar fi problema pusă în discuție, ea este tratată cu instrumentele conceptuale ale sistemului și – ceea ce este cu totul neobișnuit – sistemul însuși pare să fi fost constituit în formă aproape încheiată de la bun început, cam așa cum Minerva se naște gata înarmată din capul lui Jupiter.

Ce s-ar putea spune pe scurt despre sistemul lui Alexandru Surdu? În câteva cuvinte – ale autorului –, avem de-a face cu un sistem filosofic dialectico-speculativ pentadic. „În orice accepție, obiectivă sau subiectivă, dialectica este legată de *opoziție*, *contrarietate* și *contradicție* și presupune ca atare raportarea a cel puțin două entități. O dialectică *minimală* nu poate să fie, prin urmare, decât *binară*” (p. 83). Astfel de perechi dialectice binare ar fi *finit–infini*, *unu–multiplu*, *repaus–mișcare*. Dintre dialecticile de cardinalitate superioară se remarcă cea triadică a lui Hegel (prezentată de obicei ca *teză–antiteză–sinteză*) și cea tetradică a lui Noica (*temă–antitemă–teză–temă regăsită*). Prima schemă dialectică pentadică este cea a lui Platon, din *Sofistul*, unde ne sunt date ca genuri supreme *ființa*, *repausul*, *mișcarea*, *altul* și *același*. Alexandru Surdu consideră că dialectica pentadică, fiind mai complexă și având capacitatea de a le îngloba pe celelalte fără a le infirma valabilitatea, este totodată și cea mai potrivită. De asemenea, ea ar fi – potrivit autorului – dialectica maximală. Schemele dialectice (un alt concept specific lui Alexandru Surdu, analog deducției naturale din logica simbolică și raționamentului din logica tradițională) pot avea drept componente fie entități (obiecte, concepte, categorii), fie momente din desfășurarea unui proces.

Am văzut până acum – foarte succint și poate insuficient –, cu privire la sistemul filosofic al autorului, de ce *dialectic* și de ce *pentadic*. De ce însă *speculativ*? Termenul nu are cea mai bună faimă. Alexandru Surdu consideră speculațiunea drept o facultate a gândirii, alături de intelect și rațiune (și de alte două facultăți

⁵ Cel mai semnificativ studiu din volum legat de această chestiune probabil că este „Probleme logice, formaliste și intuiționiste în filosofia greacă”.

⁶ Cei care s-ar întreba de ce tocmai această formație de cinci discipline este considerată fundamentală, iar nu alta, găsesc o discuție mai amănunțită în această privință la pp. 481–482.

⁷ Vezi, în acest sens, îndeosebi studiile „Categoriile fundamentale ale filosofiei sistematice” și „Istoria și teoria sistemelor filosofice”.

„hibride”, intelectul rațional și rațiunea speculativă). Termenul are această formă cu iz arhaic probabil tocmai pentru a putea fi deosebit de speculație sau – și mai rău – de speculă. Fiecare dintre aceste facultăți operează cu alte forme ale gândirii: intelectul – cu funcții, relații și operații logice, rațiunea – cu noțiuni, judecăți și raționamente, iar speculațiunea – cu categorii, raporturi între categorii și scheme dialectico-speculative. Se poate vedea de aici că fiecareia dintre ele îi corespunde un tip de logică: intelectului – logica simbolică, rațiunii – logica clasică, iar speculațiunii – logica dialectico-speculativă. Meritul revelării acesteia din urmă revine autorului și constituie una dintre contribuțiile sale cele mai însemnate. Dialectica speculativă este, așadar, disciplina logică ce are ca obiect categoriile, raporturile dintre ele și schemele constituite pe baza lor. Categoriile centrale ale sistemului dialectico-speculativ pentadic (scrise cu majusculă pentru a le deosebi de înțelesul curent al cuvintelor care le desemnează) sunt: Subsistența, Existența, Ființa, Realitatea, Existența Reală. Semnificația termenilor diferă considerabil de cea cunoscută îndeobște, dar nu este locul aici pentru lămurirea acesteia⁸.

Închei, adăugând câteva scurte constatări și mărturisind o nedumerire. Se vorbește în cazul anumitor gânditori despre mai multe faze ale creației, cu deosebiri substanțiale între ele – avem astfel un Platon de tinerețe, altul de maturitate și un altul încă, de bătrânețe; un Kant din perioada precriticistă și un altul din perioada criticistă; mai mult, un Wittgenstein I și un Wittgenstein II, ba chiar și un Wittgenstein III. În cazul profesorului Alexandru Surdu, identitatea sa cu sine însuși de-a lungul timpului este dincolo de orice îndoială. Desigur, gândirea domniei sale evoluează, desfășurându-se în volute din ce în ce mai ample în jurul câtorva – destule – idei fundamentale, care par să nu fie schimbate de-a lungul timpului, ci doar tot mai bine precizate. Aceste idei germinative – idei-sămânță –, odată apărute, sunt apoi sporite și adâncite, limpezite și puse la lucru, pentru a rodi în cele din urmă în forma finală a sistemului. Cu toate acestea, cititorul îndeajuns de atent are sentimentul că sistemul în forma sa *finală* – deși neîncheiat în clipa de față – este cel care determină, printr-un soi de retrocauzalitate de neînțeles, forma și conținutul lucrărilor premergătoare. Sau poate, în cuvintele autorului: „hegelian vorbind, filosofia este procesul istoric al propriei sale constituiri”.

⁸ Studiile din volum cele mai utile în acest sens sunt „Categoriile fundamentale ale filosofiei sistematice” și „Accepția originară a Subsistenței”.